

УДК 159.9.019.4:001.8(045)
DOI <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2021-4-6>

ГЕНДЕРНА ТА ПРОФЕСІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК І ВЗАЄМОВПЛИВ

Іваношук Л. О.

аспірантка кафедри психології

Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України

вул. Нововокзальна, 17, Київ, Україна

orcid.org/0000-0002-8209-2433

elara1075@gmail.com

Ключові слова: *особистість, ідентичність, професійна ідентичність, гендерна ідентичність, компоненти професійної та гендерної ідентичності, професійне самовизначення.*

У статті висвітлюється питання взаємозв'язку та взаємовпливу гендерної та професійної ідентичності, обґрунтовується актуальність дослідження цієї проблематики з метою підвищення адаптивності особистості, її розвитку, сприяння ефективній професійній діяльності, активізації продуктивної співтворчості людей різної гендерної приналежності для розвитку суспільства загалом.

Проаналізовано й узагальнено наукові погляди щодо визначення професійної ідентичності, виокремлення її основних компонентів та чинників, що впливають на її формування, умов ідентифікації особистості як професіонала. Також висвітлено поняття гендерної ідентичності, її структури. З'ясовано, що основними у формуванні гендерної ідентичності виступають індивідуальні та психофізіологічні особливості розвитку, а біологічні характеристики лише доповнюються психологічною статтю.

На підставі вивченого теоретичного матеріалу зроблено висновок, що гендерна та професійна ідентичності як складові частини соціальної ідентичності мають схожі компоненти (когнітивний, афективний, конативний), значною мірою впливають на формування і розвиток особистості. Це дало змогу стверджувати, що дані види ідентичності особистості пов'язані одна з одною і можуть впливати одна на одну у процесі життєдіяльності особистості.

Емпіричним шляхом визначено, що тип сформованості професійної ідентичності у студентів другого і четвертого курсів значно відрізняється загалом і за гендерним аспектом зокрема – для студентів другого курсу характерна «дифузна ідентичність» (40%), для студентів четвертого курсу – «досягнута ідентичність» (33%). Водночас значна частина студентів-економістів четвертого курсу мають статус професійної ідентичності «мораторій» (30%).

Висунуто гіпотезу, що формування і розвиток гендерної ідентичності, зміна чинників, які на неї впливають, у представників різних статей проходять по-різному.

Як перспектива дослідження пропонується проведення більш детального теоретико-емпіричного вивчення основних компонентів гендерної та професійної ідентичності, розроблення навчальних і тренінгових програм розвитку професійної ідентичності особистості з урахуванням гендерного аспекту.

GENDER AND PROFESSIONAL IDENTITY OF AN INDIVIDUAL: INTERCONNECTION AND INTERINFLUENCE

Ivanoshchuk L. O.

*Postgraduate Student at the Department of Psychology
Ukrainian State Employment Service Training Institute
Novovokzalna str., 17, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-8209-2433
elara1075@gmail.com*

Key words: *personality, identity, professional identity, gender identity, components of professional and gender identity, professional self-determination.*

The article highlights the scope of relationship and interinfluence of gender and professional identity, substantiates the relevance of research on this issue in order to increase the adaptability of individuals, their development, promote effective professional activities, enhance productive collaboration of people of different genders for society as a whole.

The scientific viewpoints on the definition of professional identity, the separation of its main components and factors influencing its formation, the conditions of identification of a person as a professional are analyzed and generalized. The concept of gender identity and its structure are also conveyed. It was elucidated that individual and psychophysiological features of development constitute grounds, while biological characteristics are only supplemented by psychological sex.

Based on the studied theoretical material, it is concluded that gender and professional identities, as components of social identity, display similar components (cognitive, affective, conative), and significantly affect the formation and development of a personality. This made it possible to assert that these types of personal identities are interconnected and able to influence each other in the course of a person's life.

It has been empirically determined that the type of professional identity formation in second and fourth year students differs significantly in general and in gender, in particular: for second year students the characteristic type of professional identity is "diffuse identity" (40%), for fourth year students – "achieved identity" (33%). However, coincidentally a significant part of fourth-year economics students has the status of a professional identity "moratorium" (30%).

The hypothesis is advanced that the formation and development of gender identity and the change of factors that affect it progresses differently in the representatives of different sexes.

As a research perspective, it is proposed to conduct a more detailed theoretical and empirical study of the main components of gender and professional identity and to develop educational and training programs for the development of professional identity of the individual, taking into account the gender aspect.

Постановка проблеми. Нині світ новітніх технологій, швидких змін та віртуальної реальності вимагає від нас більш швидкої й ефективної адаптації до навколишнього середовища, високої культури, моральності, сформованої системи цінностей і переконань, зацікавленості у творчому розвитку, здатності до інноваційної діяльності, самовдосконалення тощо. За таких умов важливу роль відіграють повноцінно сформовані як особистісна, так і соціальна ідентичності особистості.

Адже, як відомо, для соціуму найбільш вагомими видами соціальної ідентичності є гендерна та професійна.

Гендерна ідентичність – це усвідомлення своєї статі, міра відчуття себе представниками тієї чи іншої статі – чоловіками або жінками, переживання своєї маскулітності та фемінності. Гендерна ідентичність відіграє важливу роль у процесах адаптації та саморегуляції, вона є однією з базових структур самосвідомості.

Важливим етапом життєвого шляху особистості є набуття професії. Відчуття своєї професії, розуміння власної компетенції, ефективності й особистої впливовості становлять функціональну й екзистенціальну відповідність людини і професії, що визначає професійну ідентичність. Під час здобуття професійної освіти в людини починають формуватися основні ідентифікаційні характеристики, що виражають приналежність особистості до певної професії. У цей період відбувається цілеспрямоване освоєння системи знань і умінь в обраній професії; формування цілісних уявлень щодо даної професійної спільноти; розвиток і наповнення предметним змістом мотивів і цілей майбутньої діяльності.

У сучасному світі професійна діяльність стала засобом самореалізації людини, однією з умов її розвитку як особистості. Гендерна проблематика зачіпає професійну сферу особистості, відбиваючись у площині психологічних станів і переживань людини. Отже, натеper проблема вивчення гендерної та професійної ідентичностей, їх співвідношення, є одним з актуальних напрямів проведеного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Функції та структура гендерної ідентичності розкриті у класичних працях та теоріях ідентичності У. Джеймса, Д. Марсія, Дж. Міда, Х. Теджфела, Дж. Тернера, Э. Фромма, З. Фрейда, Е. Еріксона, К. Ясперса, С. Бем та Дж. Спенс, а також у роботах Л. Виготського, І. Кона, С. Рубінштейна, Д. Ельконіна. Соціальне конструювання гендеру досліджував М. Кімел, роботи Дж. Мані присвячені статевій диференціації та статі виховання, Р. Столлер закріпив термін *gender* у соціально-психологічних дослідженнях.

У вітчизняній психології питання гендеру висвітлювали: І. Клецина – психологія гендерних відносин; В. Агеєва – вивчення теорії гендеру; О. Кікінежді – вивчення статі та сексуальності, співвіднесення понять «стать» і «гендер», гендерна просвіта; П. Горностай – психологічні ролі особистості; А. Тьомкіна – сценарії сексуальності; М. Ткалич – психологія гендерної взаємодії персоналу.

Основні ідеї щодо структури та змісту соціальної та професійної ідентичності висвітлені у працях таких закордонних і вітчизняних авторів, як Г. Андреєва, М. Бутовська, Ж. Вірна, Е. Гоффман, У. Дойс, І. Дружиніна, Є. Єрмолаєв, Д. Завалишин, Н. Іванова, Д. Кемпбелл, В. Павленко, Ю. Поваренків, Б. Шефер, Л. Шнейдер, Б. Шледер, М. Яромовіч та інші. Аналізом гендерних аспектів ідентичності особистості цікавились такі дослідники, як П. Бурд'є, К. Гилліган, Л. Іригарей, Р. Коннелл, Т. Бендас, Д. Воронцов, В. Знаков, О. Здравомислова, І. Клецина, І. Кон, В. Лабунська й інші.

Мета статті – вивчення взаємозв'язку та взаємовпливу гендерної та професійної ідентичностей майбутніх фахівців, аналіз чинників, що впливають на їх формування.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Одним із перших визначення поняття «ідентичність» надав у своїх роботах Е. Еріксон [1], який розглядав ідентичність як результат розв'язання суперечності між особистістю і вимогами до неї з боку соціального середовища. Особистісна ідентичність є відчуттям людиною власної неповторності, унікальності свого життєвого досвіду, власної цілісності й тотожності в часі. Е. Еріксон, узагальнивши результати своїх багаторічних досліджень, трактує ідентичність як внутрішню безперервність і тотожність особистості, що існує в контексті безперервного розвитку і виконує адаптаційні функції. Ідентичність – це динамічне утворення, що змінюється впродовж усього життя людини. Вона забезпечує можливість бачити своє життя в аспекті його безперервності, органічно переплітаючи минуле і майбутнє, включаючи їх у переживання теперішнього, адаптуючись до змін життєвої ситуації.

Із часом Дж. Мід, Х. Теджфел і Дж. Тернер [2], поряд з особистісною (персональною) ідентичністю, виокремили соціальну ідентичність як результат усвідомлення людиною своєї приналежності до певної соціальної групи (раси, статі, професії тощо) і прийняття типових для цієї групи рис, цінностей, норм.

Виділяють різні типи соціальної ідентичності: професійну, етнічну, регіональну, політичну, гендерну, вікову ідентичності тощо. Значення кожної з них у структурі особистості змінюється залежно від ситуативних чинників (діяльність людини, місце її проживання, зміни світогляду, освіта, вік тощо). Особливу увагу в даній роботі приділено гендерній та професійній ідентичностям.

Отже, професійну ідентичність можна розглядати як одну з форм соціальної ідентичності, що визначається усвідомленням особистістю власної приналежності до певної професійної спільноти.

Розглядаючи професійну ідентичність, Л. Шнейдер [3], наприклад, виокремлює механізм усвідомлення як центральний компонент професійної ідентичності, визначає її як психологічну категорію, що стосується усвідомлення своєї приналежності до певної професії і певного професійного співтовариства. На думку Л. Шнейдер, професійна ідентичність – це, по суті, аспект специфічної інтеграції особистісної і соціальної ідентичності у професійній реальності.

Е. Зеєр [4] визначає професійну ідентичність через поняття професійного «Я-образу», який містить професійні стереотипи й унікальність власного «Я» особистості, усвідомлення своєї тотожності із професійним образом «Я».

Г. Білокрилова [5] під ідентифікацією особистості із професією розуміє таке злиття життя людини з її професійною діяльністю, за якого набуті нею професійні риси починають проявлятися в усіх сферах життєдіяльності та визначають її ставлення до дійсності.

Професійна ідентичність передбачає функціональну й екзистенційну єдність людини і професії, розуміння своєї професії, прийняття себе у професії, уміння успішно і з користю для інших виконувати свої професійні функції [6]. На думку деяких авторів, під професійною ідентичністю варто розуміти характеристику суб'єкта, який обирає і реалізовує спосіб професійної взаємодії з навколишнім світом та самоствердження через виконання відповідної діяльності.

О. Кочурова [7] у своїх дослідженнях професійної ідентичності особистості виділяє в її структурі когнітивну, мотиваційно-ціннісну, емоційно-вольову та діяльнісно-практичну складові частини.

На думку Є. Єгорової [8], до професійної ідентичності входять такі компоненти: когнітивний (судження раціонального характеру, думки), емоційний (переживання людини, пов'язані із професійною діяльністю), поведінковий (цілеспрямованість, рішучість, наполегливість, відповідальність тощо).

А. Борисюк та Ю. Поваренков [9] виокремлюють такі складники професійної ідентичності: потреби, інтереси, настанови, переконання й інші компоненти мотиваційної сфери особистості, що реалізуються у процесі професійного шляху.

Л. Шнейдер [10] виділяє наявність трьох конгруентних складових частин професійної ідентичності: сенсу (що та навіщо), інтеракцій (як та з ким) та форми (у якому вигляді).

Вивчаючи поняття гендерної ідентичності, учені загалом пов'язують її з гендером, уявленнями людини про свою статево-рольову поведінку, що відображається на різних виявах життєдіяльності [11]. Саме в терміні «гендер» фіксується соціальна природа чоловічого і жіночого (Ш. Берн).

У багатовимірній моделі ідентичності (E. Abes, S. Jones) гендер є одним із її вимірів (окрім раси, сексуальної орієнтації, релігійних переконань, приналежності до певної культури і соціального класу) [12]. У контексті гендеру визначається сукупність соціокультурних і поведінкових характеристик і ролей, які характеризують статус чоловіка і жінки в певному суспільстві (І. Кон), описуються нормативні психологічні якості, поведінка.

Поняття «гендер» з'являється у філософії, соціології, психології тільки із середини 1960–1970-х рр. Раніше існували його аналоги: статева або статево-ролева ідентифікація, ото-

тожнення себе з певною статтю тощо [13]. Однак «гендер» є соціокультурною категорією, а не біологічною: індивід не отримує гендер автоматично від народження, а набуває у процесі включення в суспільне життя. Значний внесок у дослідження гендерної ідентичності внесли Сандра Бем и Джу-діт Спенс.

Узагальнюючи висновки багатьох дослідників, можна сказати, що гендерна ідентичність являє собою інтегративне поліфункціональне динамічне структурне утворення особистості, детерміноване засвоєними соціокультурними нормами, правилами поведінки і відносин у процесі соціалізації особистості [14].

За словами Є. Шишловой, гендерна ідентичність – це усвідомлення себе пов'язаним із культурними визначеннями мужності і жіночності [15].

Формування гендерної ідентичності відбувається під впливом індивідних та психофізіологічних особливостей розвитку [10], а біологічні характеристики доповнюються психологічною статтю (А. Варга, І. Кон, Т. Юферева), яка ґрунтується на статевої самосвідомості, ціннісних орієнтаціях, статево-рольовій позиції, що реалізується у спілкуванні та діяльності (В. Абраменкова).

Модель гендерної ідентичності, за І. Кльоциною, має такі компоненти: когнітивний, афективний, конативний. Когнітивний (пізнавальний) компонент гендерної ідентичності – це усвідомлення приналежності до певної статі й опис себе із застосуванням категорій мужності – жіночності; афективний (оціночний) компонент – це оцінка психологічних рис і особливостей рольової поведінки на основі їх співвіднесення з еталонними моделями маскуліності – фемінінності; конативний (поведінковий) компонент – самопрезентація як представника гендерної групи, способи розв'язання криз ідентичності на основі виборів варіантів поведінки відповідно до особистісно значущих цілей та цінностей [15].

Структура гендерної ідентичності, відповідно до іншої моделі, може бути представлена п'ятьма компонентами, як-от: знання своєї гендерної приналежності; гендерна типовість (ступінь подібності до представників своєї статі); задоволеність своєю гендерною приналежністю; тиск, що відчувається з боку ровесників, батьків і власної особистості в бік відповідності гендерним нормам; внутрішньогрупова упередженість як уявлення про перевагу своєї статі над іншою [15].

За результатами аналізу поняття та складових частин гендерної та професійної ідентичності можна зробити висновок, що вони, як складові частини соціальної ідентичності, мають схожі компоненти (когнітивний, афективний, конативний), та значною мірою впливають на формування і розвиток особистості. Це дає змогу ствер-

джувати, що дані види ідентичності особистості пов'язані та можуть впливати одна на одну у процесі життєдіяльності особистості.

Для перевірки висновків, зроблених на підставі наукових праць учених різних країн, нами було проведено пілотне емпіричне дослідження окремих компонентів професійної ідентичності.

У дослідженні взяли участь 60 респондентів – двох груп студентів-економістів II та IV курсів денної форми навчання, по 30 осіб у кожній групі (табл. 1).

Таблиця 1

Характеристика вибірки дослідження

Курс	Розподіл за статтю				Усього, осіб
	чоловіки	%	жінки	%	
II	19	66	11	35	30
IV	10	34	20	65	30
Усього	29	100	31	100	60

Для вивчення когнітивної складової частини професійної ідентичності нами використовувалась методика «Визначення професійної ідентичності» Л. Шнейдер, за допомогою якої був виявлений рівень професійної ідентичності досліджуваних (табл. 2) та проведено його порівняння у студентів-економістів II та IV курсів.

За результатами аналізу отриманих показників даної методики, можна зазначити таке:

Студентам другого курсу притаманні:

- «передчасна ідентичність» – 30% (9 осіб), зокрема жінкам – на 9%, чоловікам – на 42%;
- «дифузна ідентичність» – 40% (12 осіб), зокрема жінкам – на 45%, чоловікам – на 36%;
- «мораторій ідентичностей» – 27% (8 осіб), зокрема жінкам – на 46%, чоловікам – на 16%;
- «досягнута позитивна ідентичність» – 0%;
- «псевдопозитивна ідентичність» – 3% (1 особа), зокрема жінкам – на 9%, чоловікам – на 0%.

Студентам четвертого курсу притаманні:

- «передчасна ідентичність» – 7% (2 особи), зокрема жінкам – на 5%, чоловікам – на 9%;

– «дифузна ідентичність» – 23% (7 осіб), зокрема жінкам – на 10%, чоловікам – на 45%;

– «мораторій ідентичностей» – 30% (9 осіб), зокрема жінкам – на 30%, чоловікам – на 27%;

– «досягнута позитивна ідентичність» – 33% (10 осіб), зокрема жінкам – на 30%, чоловікам – на 36%;

– «псевдопозитивна ідентичність» – 7% (2 особи), зокрема жінкам – на 5%, чоловікам – на 9%.

Студентам-економістам другого курсу властивий тип професійної ідентичності – «дифузна ідентичність» (40%) – такий стан ідентичності характерний для людей, які не мають конкретних, усталених цілей, цінностей і переконань, які не намагаються їх активно сформувати. Вони ніколи не перебували у стані кризи ідентичності. Згідно із проаналізованими теоретичними даними, дифузна ідентичність є цілком адекватною для першого – другого курсів навчання, оскільки в цей час студенти лише починають знайомитися з обраною професією, вони ще не усвідомлюють своєї професійної ідентичності повною мірою. Такий тип ідентичності передбачає початковий етап входження в обрану професію.

Студентам-економістам четвертого курсу притаманна «досягнута ідентичність». За теоретичними дослідженнями, цим статусом володіє людина, яка пройшла період кризи і самодослідження та сформувала певну сукупність значущих для неї цілей, цінностей і переконань. Така людина знає, хто вона, чого хоче, відповідно структурує своє життя. До своїх цілей, цінностей і переконань така людина ставиться як до особистісно значущих, що забезпечує їй почуття спрямованості і свідомості життя. Це зрозуміло, адже студенти четвертого курсу є вже випускниками-бакалаврами, які мають повністю сформовану професійну самоідентичність.

Варто зазначити, що значна частина студентів-економістів четвертого курсу мають статус професійної ідентичності «мораторій» (30%). Термін «мораторій ідентичності» Дж. Марсія вживає щодо людини, яка перебуває у стані кризи ідентичності й активно намагається вирішити її,

Таблиця 2

Результати дослідження за методикою «Визначення професійної ідентичності» Л. Шнейдер

№	Показник	Група 2-го курсу, осіб	%	Група 4-го курсу, осіб	%
1.	Передчасна ідентичність (0–1,0)	9	30	2	7
2.	Дифузна ідентичність (1,0–2,0)	12	40	7	23
3.	Мораторій (2,0–3,0)	8	27	9	30
4.	Досягнута ідентичність (3,0–4,0)	0	0	10	33
5.	Псевдопозитивна ідентичність (понад 4,0)	1	3	2	7
	Усього	30	100	30	100

випробовуючи різні варіанти. Він також свідчить про те, що студенти четвертого курсу замислюються над тим, чи правильно вони обрали професію, тобто має місце перша професійна криза. Студенти, які перебувають у такому стані, розуміють важливість подальшого професійного навчання, вони постійно перебувають у стані пошуку інформації, корисної для розв'язання кризи. Водночас має місце невпевненість у майбутньому, у можливості реалізувати свої професійні знання.

Показники професійної ідентичності були проаналізовані окремо в чоловіків та жінок, виявлено суттєві відмінності за деякими з них. А отже, можна зробити висновок, що формування і розвиток гендерної ідентичності та зміна чинників, які на неї впливають, у представників різних статей проходять по-різному. Для більш детального вивчення взаємовпливу професійної та гендерної ідентичностей планується вивчення інших компонентів професійної ідентичності в гендерному аспекті. З одного боку, гендерні особливості формування професійної ідентичності відіграють позитивну роль – прискорюють вибір професії та підвищують ефективність роботи, з іншого – вони можуть звужувати уявлення особистості про професію, сприяти розгляду її тільки в аспекті свого гендеру та його особливостей, тим самим знижу-

вати аналітичні здібності, гнучкість мислення та вміння побачити власну професію в новому перспективному ракурсі.

Отже, важливо усвідомлювати вплив гендерної складової частини на професію, щоб швидше й ефективніше знаходити шляхи розвитку у професії, кар'єрного зростання, гнучкої адаптації та перебудови у швидкоплинному світі сьогодення з його викликами (природні, технологічні, упровадження інновацій у різні сфери життєдіяльності тощо).

Висновки і перспективи подальших розробок. Дослідження чинників взаємозв'язку та взаємовпливу гендерної та професійної ідентичностей передусім сприятиме формуванню в майбутніх фахівців нових навичок, розвине критичне мислення, системне бачення й емоційний інтелект, які сприятимуть підвищенню якості життя особистості загалом. Отримання більш детальної інформації щодо компонентів гендерної та професійної ідентичностей надасть можливість створювати навчальні та тренінгові програми, які зможуть враховувати особливості гендерного аспекту професійної діяльності, сприятимуть ефективній спільній діяльності, співтворчості індивідуумів різної гендерної приналежності для розвитку суспільства загалом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Эннс Е. Технологии формирования профессионального самосознания студентов помогающих профессий. *Психология в России и за рубежом*: материалы Международной научной конференции, октябрь 2011 г., г. Санкт-Петербург. Санкт-Петербург : Реноме, 2011. С. 123–125.
2. Поваренков Ю. Психологическое содержание профессиональной идентичности. *Сибирский психологический журнал*. 2006. Вып. № 24. С. 53–58.
3. Шнейдер Л. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг : учебное пособие. Москва : Изд-во Моск. психол.-соц. ин-та, 2004. 312 с.
4. Зеер Э. Психология профессионального. Москва : Моск. психолого-соц. ин-т ; Воронеж : МОДЭК, 2003. 480 с.
5. Белокрылова Г. Профессиональное становление студентов-психологов : дис... канд. психол. наук : 19.00.05. Москва, 1997. 198 с.
6. Мищенко Т. Определение содержания понятия профессиональной идентичности. *Кризис идентичности и проблемы становления гражданского общества* : сборник научных трудов. Ярославль : Изд-во ЯГПУ, 2003. С. 168–176.
7. Кочкурова О. Психологічні особливості становлення професійної ідентичності майбутніх учителів : автореф. дис. ... канд. психол. Наук : 19.00.07. Київ, 2011. 20 с.
8. Єгорова Є. Феномен професійної ідентичності: психологічний аналіз. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія «Педагогічні науки»*. 2002. Вип. 43. С. 70–73.
9. Лукіяничук А. Розвиток професійної ідентичності майбутніх педагогів в умовах поза навчальної роботи (психологічного клубу) : навчально-методичний посібник. Київ : Дельфін, 2007. 93 с.
10. Шнейдер Л. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг : учебное пособие. Москва : МСПИ ; Воронеж : МОДЭК, 2004. 600 с.
11. Иванова Н., Кулаева Е. Самоопределение женщин с различными типами гендерной идентичности. *Вопросы психологии*. Москва, 2011. Вып. № 1. С. 105–115.
12. Микляева А., Румянцева П. Социальная идентичность личности: содержание, структура, механизмы формирования : монография. Санкт-Петербург : Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2008. 312 с.
13. Психология человека от рождения до смерти / под общ. ред. А. Реана. Москва : АСТ, 2015. 656 с.

14. Ткалич М. Дослідження гендерної ідентичності, стереотипів та ролей персоналу організацій методом незакінчених речень. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. Київ : Ін-т психології ім. Г.С. Костюка НАПН України, Укр. асоц. організац. психологів та психологів праці, 2015. Вип. № 1. С. 147–158. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ophep_2015_1_17
15. Шишлова Е. Гендерная идентичность как фактор развития. *Право и управление. XXI век*. Москва : МГИМО, 2012. Вып. № 1 (22). С. 63–65. URL: http://www.pravo.mgimo.ru/sites/default/files/pdf/12_shishlovae.pdf
16. Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві / Інститут соціології НАН України, Центр соціальних експертиз. Київ : Видавництво ТОВ «Компанія ВАІТЕ», 2007. URL: https://sociology.knu.ua/sites/default/files/library/elopen/gender_stereotypes.pdf

REFERENCES

1. Enns E.A. (2011). Tehnologii formirovaniya professionalnogo samosoznaniya studentov pomagayuschih professiy [Technologies of professional self-consciousness formation of students in the helping professions]. *Psihologiya v Rossii i za rubezhom: materialy mezhdunar. nauch. konf.* SPb. : Renome [in Russian].
2. Povarenkov Yu.P. (2006). Psihologicheskoe sodержanie professionalnoy identichnosti [The psychological content of professional identity]. *Sibirskiy psihologicheskii zhurnal*, 24, 53–58 [in Russian].
3. Shneyder L.B. (2004). Professionalnaya identichnost: teoriya, eksperiment, trening: ucheb. posobie [Professional identity: theory, experiment, training]. Moskva : Izd-vo Mosk. psihol.-sots. in-ta [in Russian].
4. Zeer E.F. (2003). Psihologiya professionalnogo. Moskva : Mosk. psihologo-sots. in-t [Psychology of professional]. Voronezh: MODEK [in Russian].
5. Belokrylova G.M. (1997). Professionalnoe stanovlenie studentov-psihologov: 19.00.05. [Professional development of students-psychologists] (Doctoral dissertation). Moskva [in Russian].
6. Mischenko T.V. (2003). Opredelenie sodержaniya ponyatiya professionalnoy identichnosti. Krizis identichnosti i problemy stanovleniya grazhdanskogo obschestva: Sbornik nauchnykh trudov [Definition of the concept of professional identity]. Yaroslavl : Izd-vo YaGPU [in Russian].
7. Kochkurova O.V. (2011). Psykholohichni osoblyvosti stanovlennia profesiinoy identychnosti maibutnikh uchyteliv: avtoref. dys. kand. psykol. nauk: 19.00.07 [Psychological features of the formation of future teachers' professional identity]. Kyiv [in Ukrainian].
8. Iehorova Ye.V. (2002). Fenomen profesiinoy identychnosti: psykholohichni analiz. Visnyk Cherkaskoho universytetu. Serii: Pedagogichni nauky [The phenomenon of professional identity: psychological analysis]. Cherkasy : Cherkas. nats. un-t imeni Bohdana Khmelnytskoho, 43, 70–73 [in Ukrainian].
9. Lukiianchuk A.M. (2007). Rozvytok profesiinoy identychnosti maibutnikh pedahohiv v umovakh poza navchalnoi roboty (psykholohichnoho klubu): navch.-metod. posib. [Development of professional identity of future teachers in conditions outside educational work]. Kyiv : Delfin [in Ukrainian].
10. Shneyder L.B. (2004). Professionalnaya identichnost: teoriya, eksperiment, trening: uchebnoe posobie [Professional identity: theory, experiment, training]. Moskva : MSPI; Voronezh: MODEK [in Russian].
11. Ivanova N.L., Kulaeva E.V. (2011). Samoopredelenie zhenschin s razlichnyimi tipami gendernoy identichnosti. Voprosy psihologii [Self-determination of women with different types of gender identity]. Moskva, 1, 105–115 [in Russian].
12. Miklyaeva A.V., Rumyantseva P.V. (2008). Sotsialnaya identichnost lichnosti: sodержanie, struktura, mehanizmy formirovaniya: monografiya [Social identity of a person: content, structure, mechanisms of formation]. SPb. : Izd-vo RGPU im. A.I. Gertsena [in Russian].
13. Rean, A.A. (Ed.). (2015). Psihologiya cheloveka ot rozhdeniya do smerti. [Human psychology from birth to death]. Moskva : Izdatelstvo AST [in Russian].
14. Tkalych M.H. (2015). Doslidzhennia hendernoi identychnosti, stereotypiv ta roli personalu orhanizatsii metodom nezakinchenykh rechen. Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia. [Research of gender identity, stereotypes and roles of organizations staff by the method of incomplete sentences]. Kyiv : In-t psykholohii im. H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy, Ukr. asots. orhanizats. psykholohiv ta psykholohiv pratsi, 1, 147–158. Retrieved from URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ophep_2015_1_17 [in Ukrainian].
15. Shishlova E.E. (2012). Gendernaya identichnost kak faktor razvitiya. Pravo i upravlenie. XXI vek [Gender identity as a factor of development]. Moskva: MGIMO, 1 (22), 63–65. Retrieved from URL: http://www.pravo.mgimo.ru/sites/default/files/pdf/12_shishlovae.pdf [in Russian].
16. Henderni stereotypy ta stavlennia hromadskosti do hendernykh problem v Ukrainkomu suspilstvi. Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy, Tsentr sotsialnykh ekspertyz. (2007) [Gender stereotypes and public attitude to gender issues in Ukrainian society]. Kyiv : Vydavnytstvo TOV “Kompaniia VAITE”. Retrieved from URL: https://sociology.knu.ua/sites/default/files/library/elopen/gender_stereotypes.pdf [in Ukrainian].